

забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс]: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 24.02.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page5>

УДК 343.74

А. О. ТЕРЕЩУК

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено кримінально-правові та кримінологічні особливості корисливо-насильницької злочинності як складової частини загальнокримінальної злочинності. Проаналізовано різні концепції цього виду злочинної поведінки, її зв'язок з корисливою і насильницькою формами злочинності і відмінність від них. Визначено, що основними елементами цієї форми злочинної поведінки є корисливий мотив і насильницький спосіб заволодіння майном.

Ключові слова: злочинність, корислива мотивація, насильство, власність.

Терещук А.А. Понятие и особенности корыстно-насильственной преступности в Украине

В статье автором исследованы уголовно-правовые и криминологические особенности корыстно-насильственной преступности как составной части общеуголовной преступности. Проанализированы различные концепции этого вида преступного поведения, ее связь с корыстной и насильственной формами преступности и отличие от них. Определено, что основными элементами этой формы преступного поведения является корыстный мотив и насильственный способ завладения имуществом.

Ключевые слова: преступность, корыстная мотивация, насилие, собственность.

Tereschuk Artur. Concept and features of lucrative and forcible criminality in Ukraine

The criminal legal and criminological features as a part of ordinary offences have been examined by the author in the article. The different conceptions of such type of criminal behavior and its relation with the mercenary and violent forms of criminality and their differences have been examined. It has been determined that the main elements of such forms of criminal behavior shall be lucrative impulse as well as forcible means of capturing property.

Key words: criminality, lucrative impulse, violence, property.

Ст. 41 Конституції України наділяє кожного громадянина правом володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності і зазначає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а право приватної власності є непорушним. Таким чином, Основний закон України зазначає на протиправності посягань на власність, зокрема приватну. Надалі дане конституційне положення розкривається, зокрема, у Кримінальному кодексі України.

© ТЕРЕЩУК Артур Олександрович –аспірант кафедри кримінального права і процесу Київського університету права НАН України

Одним з найбільш небезпечних видів злочинності є корисливо-насильницька злочинність, яка фактично поєднує в собі риси корисливої злочинності та насильницької злочинності. Кожен з цих видів злочинності сам по собі містить величезну суспільну небезпеку. Саме корислива і насильницька злочинність чи не найбільшим чином відображають соціальні проблеми суспільства, особливо суспільства кризового періоду. – безробіття, духовний і моральний занепад, низький рівень життя, зuboжіння населення, відсутність правового захисту тощо. Саме тому їх поєднання в рамках однієї форми злочинної поведінки посилює таку небезпеку на порядок. Ще більшої небезпеки корисливо-насильницькі злочинні діяння отримують тоді, коли вони вчиняються із використанням або застосуванням зброї, головним чином вогнепальної.

Крім того, слід зауважити, що корисливо-насильницькі злочини посягають на дві основні підвалини суспільства – життя і здоров'я особи та її власність. Саме тому наукові дослідження, пов'язані із протидією корисливо-насильницьким злочинам, мають високий рівень актуальності.

Метою даної статті є визначення науково-правового змісту поняття корисливо-насильницької злочинності та встановлення її особливостей в розрізі інших форм злочинної поведінки.

Методологічною основою даної статті є праці російських та українських дослідників – С.В. Албула, Ю.В. Александрова, Б.М. Головкина, А.І. Долгової, В.П. Смельянова, О.М. Литвака, В.В. Лунсева, О.М. Костенка, С.А. Кузьміна О.Г. Кулика тощо.

Термін «корисливо-насильницька злочинність» є складовою частиною більш широкого поняття «злочинність». Попри повсякденну практику використання даного терміну, його зміст досі є предметом наукової дискусії.

Так, О.М. Литвак визначає злочинність як відносно масове явище кожного суспільства, що складається із сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу¹.

Стержневим поняттям при визначенні злочинності є поняття «злочин». О.М.Костенко визначає злочин, відповідно до розробленої ним соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства як винне діяння, що порушує закони соціальної природи, закріплені у формі чинного кримінального законодавства. На основі цієї соціально-натуралістичної концепції автором розроблено концепцію складу злочину як систему визначених у кримінальному кодексі ознак, наявність яких у діянні особи дає підстави кваліфікувати його як таке, що порушує закони соціальної природи, тобто як злочин². В цьому визначенні злочин розглядається як посягання на закони соціальної природи, а отже злочинність слід розглядати як стійкий і системний прояв визначеної сукупності таких посягань протягом певного періоду і на певній території.

В кримінологічній літературі також існують різноманітні визначення корисливо-насильницької злочинності. Б.М. Головкин визначає корисливу насильницьку злочинність як антисоціальне явище відносно масового насильницького збагачення, що проявляється у вчиненні корисливих злочинів, поєднаних із застосуванням чи погрозою застосування насильства. Виходячи з цього, дослідник визнає істотними ознаками корисливої насильницької злочинності корисливе цілепокладання, насильницьке ціледосягнення, зв'язок між ними, реалізований через діяльність³.

Корисливо-насильницька злочинність таким чином являє собою органічне поєднання корисливої та насильницької злочинності, виражене у взаємодії корис-

ливої мотивації злочинної поведінки та насильницького способу вчинення злочину. Таким чином, маючи спільні ознаки і з корисливою і з насильницькою злочинністю, розглядуваний вид злочинності має певну специфіку.

Загальнокримінальними корисливими злочинами С.В. Ванюшкін та А.І. Долгова називають злочини проти власності (чужого майна), які вчиняються у формах прямого, очевидно незаконного заволодіння чужим майном «корисливих мотивів і з метою безпідставного збагачення за рахунок цього майна, причому без використання суб'єктами свого становища». Ці діяння не пов'язані з порушенням господарських зв'язків і відносин в сфері економіки. До загальних кримінальних корисливих злочинів традиційно і належать такі злочини, як крадіжка; шахрайство; грабж; розбій; вимагання⁴. Вочевидь, останні три види злочинів проти власності можуть вчинятися (а розбій – вчиняється обов'язково) за допомогою фізичного або психічного насильства.

Злочини проти особистої власності громадян З.Т. Радько поділяє на такі групи: 1) корисливі посягання на власність, не пов'язані із насильством над особою (крадіжка, шахрайство, просте вимагання та некваліфікований грабж); 2) корисливі посягання на власність, поєднані із застосуванням насильства щодо особи (розбій, кваліфіковане вимагання та кваліфікований грабж); 3) насильницькі злочини проти особистого майна, які не мають корисливої мети (умисне або необмежене знищення чи пошкодження майна)⁵. В той же час використання терміну «насильство» щодо злочинів третьої групи нам видається неправильним – адже знищення чи пошкодження майна не може вважатись насильством навіть за умов його умисного вчинення. Інша річ, коли таке умисне знищення майна є елементом погрози, тобто однієї з форм психічного насильства наприклад, при вчиненні вимагання, або коли умисне знищення майна відбувається за способом, небезпечним для життя особи потерпілого та/або інших осіб.

Також, від «чистої» насильницької злочинності корисливо-насильницька відрізняється мотивацією протизаконної діяльності суб'єкта злочину. В.В. Лунєєв визначає, що домінуючою мотивацією насильницької злочинності є усвідомлене чи підсвідоме бажання суб'єкта до насильницько-еґотичного самотвердження. При цьому вчений зазначає, що значна кількість діянь, які вчиняються шляхом насильства (тероризм, бандитизм, грабж, розбій тощо), вчиняються з корисливих і навіть політичних мотивів. Ці злочини, хоч і вчиняються шляхом насильства, проте за своєю кримінологічною характеристикою тяжіють до корисливих (корисливо-насильницьких) або політичних діянь⁶. В той же час слід погодитись із думкою О.Є. Михайлова про те, що насильницька і корисливо-насильницька злочинність частково «перекривають» одна одну, зокрема, в частині бандитизму насильницького грабежу і розбою з метою заволодіння майном. Ці діяння, як слушно зазначає дослідник, мають багато спільного із традиційними насильницькими злочинами, зокрема в частині механізму злочинної поведінки, який пов'язано із агресивно-зневажливим ставленням до особи, її життя, здоров'я і недоторканості⁷.

Слушно є також думка С.А. Кузьміна про те, що для організованої групи корисливо-насильницької спрямованості спеціальною метою є спільне вчинення протиправної діяльності з незаконного заволодіння чужим майном (отримання матеріальних благ) протягом тривалого чи невизначеного періоду часу, а характер методів злочинної діяльності полягає, при цьому, переважно, саме у вчиненні нападів на підприємства, установи, організації, окремих громадян (у т.ч. і тих, які

самі займаються протиправною діяльністю), інші злочинні угруповання, а також застосування інших насильницьких методів щодо потерпілих⁸.

Таким чином, системі корисливо-насильницької злочинності корислива складова виступає як мотивація неправомірної (злочинної) поведінки. Корисливий мотив тобто прагнення особистого збагачення та/або збагачення третіх осіб спрямовує таким чином поведінку особи на заволодіння майном. Відмінність корисливо-насильницької злочинності від «чистої» корисливої в цьому аспекті полягає у насильницькому способі заволодіння майном, причому насильство може виступати як безпосередньо способом заволодіння майном (насильницький грабіж, розбій), так і способом «підкріплення» погрози при висуванні протиправної майнової вимоги (вимагання).

Слід погодитись із думкою С.В. Албула про те, що насильство, яке є єдиним способом реалізації корисливих спрямувань при реалізації корисливо-насильницьких злочинів являє собою акт поведінки, який характеризується однобічною деструктивною інтеракцією, спрямованою на протиправне вилучення чужого майна. При здійсненні корисливо-насильницьких злочинів насильство виявляється у формі фізичного, психічного або бінарного – психофізичного, фізично-психологічного, в залежності від домінації елементів⁹.

В.П. Ємельянов відповідно до КК 1960 року (ця тенденція збереглась і в чинному КК України) поділяє фізичне насильство при вчиненні злочинів проти власності на такі групи як насильство, є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого та таке, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого. Під першим він розуміє насильство, яке виявилось у заподіянні легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності, а також насильство, не пов'язане із заподіянням тілесних ушкоджень, але поєднане з заподіянням потерпілому фізичного болю або з обмеженням її свободи. Під насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, розуміється заподіяння йому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели зазначених наслідків, але були небезпечними для життя в момент заподіяння. До останніх, зокрема, належать: насильство, яке призвело до втрати свідомості або носило характер мордування, або виражалось у вигляді здавлювання горла, скиданні з висоти або йде транспортного засобу, застосування електроструму, зброї, спеціальних засобів¹⁰.

Не можна не зупинитись також на лінгвістичній природі даного терміну. Так, ряд дослідників використовує термін «корислива насильницька злочинність», а рід інших – «корисливо-насильницька». З даного приводу слід зауважити наступне. З правил української мови випливає, що через дефіс пишуться складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному – аграрно-сировинний, державно-монополістичний, електронно-обчислювальний, культурно-технічний тощо¹¹. Таким чином, враховуючи той факт що терміни «корисливий» та «насильницький» не є підпорядкованими один одному, а також різну природу корисливої і насильницької злочинності слід припустити правильність використання і написання терміну через дефіс. В той же час така позиція не виключає правильності терміну «корислива насильницька злочинність». В той же час вважаємо, що використання терміну «корисливо-насильницька злочинність» більшою мірою відоб-

ражає поєднання в даному соціальному явищі ознак корисливої і насильницької злочинності.

Говорячи про злочинність, аж ніяким чином не можна оминати такий важливий аспект як протидія їй. З різноманітних концепцій такої протидії автору найбільш імпонує конкурентно-репресивна модель протидії злочинності, запропонована академіком О.М. Костенком. В рамках даної безпосередніми засобами протидії злочинності названі:

1) репресія, що втримує за допомогою страху кари вияв свободи волі людини, яка має форму сваволі, у виді злочину;

2) конкуренція, тобто те, що пристосовуючи людину до Природи, рятує її свободу волі від форми соціалізуючої (криміногенної) сваволі й надає їй форму несваволі, виявом якої є доброзичлива поведінка¹².

Враховуючи віднесення кримінально-правової репресії до засобів протидії злочинності, слід проаналізувати конкретні статті КК України, що передбачають відповідальність за дані види злочинів. Так, О.Г. Кулик, до корисливо-насильницьких злочинів відносить грабежі, розбійні напади, вимагання та бандитизм, при цьому відносячи корисливо-насильницьку злочинність до різновиду загальнокримінальної, поряд із корисливою та насильницькою¹³. Віднесення бандитизму до корисливо-насильницьких злочинів, хоч і відповідає судово-слідчій практиці – адже як правило, банди створюються з корисливою метою – проте потребує належного теоретичного обґрунтування, бо за змістом ст. 257 КК не передбачено корисливого мотиву. При цьому слід згадати, що у сусідній Російській Федерації під термін «бандитські формування» підпадають і групи озброєних бойовиків на Північному Кавказі, що здійснюють напади на громадян, в тому числі і співробітників правоохоронних органів, підприємства, установи та організації як правило без корисливої мети.

З іншого боку, корислива мотивація може бути і в «спеціальних» видах насильницьких розкрадань. Прикладами таких злочинів може бути розбій з метою викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або радіоактивних матеріалів, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 262 КК України); розбій з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 308 КК України); розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 410 КК України) тощо. Вважаємо, що такі види розкрадань також мають бути віднесені до

Ю.В. Александров, А.П. Гель та Г.С. Семаков розкривають корисливі злочини проти приватної власності як дії, спрямовані на заволодіння цією власністю ненасильницьким шляхом (крадіжка, шахрайство, грабіж без насильства, вимагання без насильства) або з насильством (грабіж з насильством, розбій, вимагання з насильством, вбивство з корисливих мотивів, бандитизм)¹⁴. Таким чином, дані автори відносять до корисливо-насильницької і вбивство з корисливих мотивів. Віднесення умисного вбивства з корисливих мотивів до групи корисливо-насильницьких злочинів вважаємо справедливим, адже саме воно є «фоновією» складовою багатьох розкрадань та інших злочинів проти власності.

Підсумовуючи все вищенаведене слід зробити висновок, що під корисливо-наси́льницькою злочинністю слід розуміти негативне явище, яке являє собою порушення законів соціальної природи в частині економічних відносин власності і проявляється у вчиненні особами передбачених Кримінальним кодексом посягань на порядок здійснення права власності та інших майнових прав шляхом застосування фізичного, психологічного або бінарного (змішаного) насильства щодо особи.

З кримінально-правової точки зору корисливо-наси́льницька злочинність проявляється як правило, у формі умисного вбивства з корисливих мотивів, насильницького грабежу, розбою, насильницького вимагання, бандитизму, а також у «спеціальних» видах розкрадань, які характеризуються специфічним предметом посягання, якщо такі розкрадання вчиняються шляхом вчинення насильницьких дій.

1. *Литвак О.М.* Держава і злочинність: монографія / Литвак О.М. – К.: Атіка, 2004. – С. 37. 2. *Костенко О.М.* Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства) / О.М. Костенко // *Право України* – 2010. – № 9. – С. 31-39. 3. *Головкін Б.М.* Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія / Головкін Б.М. – Х.: Право, 2011. – С. 18-19. 4. *Криминологія: учебник для вузов* / [С.В. Ванюшкин, Ю.Н. Демидов А.И. Долгова, С.В. Дьяков и др.] под общ. ред. д. ю. н., проф. А. Долговой. – М.: Норма, 2005. – С. 545. 5. *Криминологія: Учебник* / [Ю.М. Антонян; В.В. Лунеев; В.С. Овчинский; З.Т. Радько; В.Е. Эминов; А.М. Яковлев и др.] под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: Юристъ, 1997. –С. 238. 6. *Лунеев В.В.* Преступность XX века: Мировой криминологический анализ. Мировые, региональные и российские тенденции / Лунеев В.В. – М.: НОРМА, 1997 – С. 196-197. 7. *Курс криминології: Особлива частина: підручник: у 2 кн.* / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін. / заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. –С. 87. 8. *Кузьмін С.А.* До питання про особливості застосування інституту співучасті у злочині при кваліфікації злочинних діянь членів організованих груп корисливо-наси́льницької спрямованості / С. А. Кузьмін // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* – 2010. – Вип. 22. – С. 45. 9. *Албул С.В.* Криминологічна характеристика корисливо-наси́льницьких злочинів відносно іноземних громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. науке / С.В. Албул – Одеса, ОНЮА, 2005. – С. 8. 10. *Емельянов В.П.* Защита права собственности уголовным законодательством / Емельянов В.П. – Х.: Рубикон, 1996. – С. 42-44. 11. *Скорик Л.* Написання складних слів разом і через дефіс: прикметник / Л. Скорик // *Світ слова [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://svitslova.com/mova/orfografija/4135-2013-11-13-16-30-45.html> 12. *Костенко О.М.* Культура і закон – у протидії злу: монографія / Костенко О.М. – К.: Атіка, 2008 – С. 269-270. 13. *Кулик О.Г.* Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія / Кулик О.Г. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 78-79. 14. *Александров Ю. В.* Криминологія: Курс лекцій. / Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. – К.: МА-УП, 2002 – С. 266.